

HÜŞENÎ, Muhammed b. Hâris

ihtilâf fî mezhebi Mâlik. İcâre konusuy-
la ilgili on altı varaklık bir bölümü Tunus'ta
Dârü'l-kütübî'l-vataniyye'de bulunmak-
tadır (nr. 17778).

Huşenî'nin kaynaklarda adı geçen diğer
eserleri de şunlardır: *et-Tehâşur ve'l-
muğâlât, el-Mehâdir, et-Ta'rif, el-Mev-
lid ve'l-vefât, Menâkıbü Şahnûn, en-
Neseb, el-İktibâs, Kitâbü'r-Ruvât 'an
Mâlik, Re'yu Mâlik ellezî hâlefehû fi-
hi aşhâbüh*.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Hâris el-Huşenî, *Kuḍâtü Kur-
ṭuba* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire 1410/1989,
neşredinin mukaddimesi, s. 7-22; a.mlf., *Uşû-
lû'l-fütûâ fi'l-fıkḥ* (nşr. Muhammed el-Mecdüb
v.dğr.), Tunus 1985, neşredenlerin mukaddi-
mesi, s. 15-27; a.mlf., *Aḥbârü'l-fukahâ' ve'l-
muḥaddişin* (nşr. M. L. Âvila – L. Molina), Mad-
rid 1992, neşredenlerin mukaddimesi, s. XVII-
XLIII; İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Ende-
lûs*, Kahire 1966, II, 113; İbn Hazm, *Cemhe-
re*, s. 455; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, III, 261-262;
Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, Kahire 1386/
1966, s. 53; Kâdî İyâz, *Tertibül-medârik*, II,
531-532; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 130; Dabbî,
Buḡyetü'l-mültemis, Kahire 1967, s. 71; Yâ-
kût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XVIII, 111; Abdurrah-
man b. Muhammed ed-Debbâğ – İbn Nâcî, *Me-
'âlimü'l-imân fî ma'rifeti ehli'l-Kayrevân* (nşr.
Muhammed Mâdûr), Tunus 1978, III, 81-83; Ze-
hebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1001-1002; a.mlf.,
A'lamü'n-nübelâ, XVI, 165-166; İbn Ferhûn,
ed-Dibâcû'l-müzeheb, II, 212-213; Brockelmann,
GAL, I, 157; *Suppl.*, I, 232; Sezgin, *GAS*, I, 363;
Hüseyn b. Muhammed Şavât, *Medresetü'l-ha-
diş fi'l-Kayrevân*, Riyad 1411, II, 877-885; Ab-
dülvehhâb es-Sâbüni, *'Uyûnû'l-mü'ellesât* (nşr.
Mahmûd Fâhûrî), Halep 1413/1992, I, 177-178;
Sâlihiyye, *el-Mu'cemü'l-şâmil*, s. 276-277; Cla-
ude Gilliot, "Textes arabes anciens édités en
Egypte au cours des années 1992 à 1994",
MIDEO, XXII (1994), s. 383; Ch. Pellat, "al-Khu-
şhanî", *EP* (İng.), V, 71.

AHMET ÖZEL

HÜŞHÂL HAN HATAK

(خوشحال خان خٚٚٚٚ)

(ö. 1100/1689)

Peştular'ın millî şairi
ve kumandanı.

1613'te, büyük dedesi Melik Akûray ta-
rafından Pencap bölgesinde kurulan Akû-
re şehrinde doğdu. Bâbürlü Devleti'nin
hizmetinde bulunan Melik Akûray Peştu
kabilelerinden Hatak'in reisiydi. Ekber
Şah (1556-1605) tarafından Attok'tan Pe-
şâver'e giden yolun vergisini toplamakla
görevlendirilmişti. Hûşhâl'in babası Şeh-
bâz Han ve dedesi Yahyâ, Cihangir ve Şah
Cihan'ın hizmetinde bulundular. Hûşhâl,
gençliğinde babasıyla birlikte âsi kabile-
lere karşı girişilen savaflara katıldı. Baba-
sı bir savaşta öldürülünce "han" unvanı

ile onun yerine geçti, 1641'de Hatak ka-
bilesinin reisi oldu. 1645'te subay olarak
katıldığı Belh ve Bedahşan savaşlarında
gösterdiği yararlılıklardan ötürü Şah Ci-
han tarafından ödüllendirildi.

Ekber Şah zamanından Evrengzîb dö-
nemine (1658-1707) kadar Bâbürlü hü-
kümdarlarına hizmet eden ve bu hizmet-
leri karşılığında büyük ödüllere nâil olan
Hatak kabilesinin talihi bu son hükümdar
döneminde tersine döndü. Hûşhâl Han'ın,
Bâbürlü hükümdarları ile araları iyi olma-
yan kabilelerle uzlaşma yoluna gitmesi, ay-
rıca sarayda onun hakkında çıkan dediko-
dular Evrengzîb'i kızdırdı. Evrengzîb, önce
ailenin Ekber Şah zamanından beri ala-
geldiği yol vergisinden onu mahrum etti.
Ardından Kâbil valisi ve onun Peşâver'deki
temsalcisinin düzenlediği bir planla tutuk-
lanarak Delhi'ye gönderildi (1074/1664).

İki yıl sonra Bâbürlü hükümdarlarına
sadık kalması şartıyla memleketine dön-
mesine izin verilen Hûşhâl burada bölge
valisi II. Mehâbet Han'la iyi ilişkiler kurdu.
Onun başka bir bölgeye tayin edilmesini
fırsat bilerek Bâbürlü hâkimiyetine karşı
olan kabileleri birleştirmek üzere faaliyet
göstermeye başladı. Patanlar'ın en güç-
lü kabilesi Afridîler'le anlaşarak Evreng-
zîb'e bağlı kabilelerden Bengeşler'e kar-
şı harekete geçti ve onları yendi. Ancak
1674'te Evrengzîb'in bugün Pakistan sını-
rırları içinde bulunan Hasanabdal kasa-
basına gelerek başlattığı askerî harekât
sonucu muhalif kabilelerin mukavemeti
kırıldı. Hûşhâl Han bunun üzerine oğlu
Eşref Han lehine kabile reisliğinden çekil-
di. Evrengzîb'in yanında yer alan diğer oğ-
lu Behram Han onunla savaşa girişince
dağlık bölgelere sığınmak zorunda kaldı.
Hûşhâl Han son günlerini Afridîler arasın-
da geçirdi. 1100'de (1689) ölünce vasiyeti
üzerine Akûre'nin yaklaşık 6 km. batısın-
da ıssız dağlık bir yere defnedildi. Onun
bu son isteği Pakistan'ın millî şairi İkbâl'in
şiiirlerine yansımıştır.

Eserleri. Hûşhâl'in şiiirleri Evrengzîb'e
karşı savaşan Patanlar'ın güç kaynağı ol-
muştur. Peştuca ve Farsça yazan Hûş-
hâl'in şiiirleri kahramanlık, dindarlık, ta-
savvuf, vatan severlik, ahlâk ve aşk konu-
sundadır. Rûhî mahlasıyla yazdığı Farsça
şiiirleri İran edebiyatının sebk-i Hindî üs-
lûbunda yazılmış en iyi örnekleridir. Peş-
tu edebiyatının önde gelen simalarından
sayılan Hûşhâl'e atfedilen 100'ü aşkın
eserden başlıcaları şunlardır: 1. *Dîvân*.
16.000 beyitten ibaret olup Peştuca ve
Farsça şiiirlerini içerir (Peşâver 1869; Hütî
1928). Bu şiiirler *Küllîyyât* adıyla Abdül-
hay Habîbî-i Kandehârî (Kandehar 1938)

ve Dost Muhammed Kâmil tarafından da
neşredilmiştir (Peşâver 1952). 2. *Fazlînâ-
me*. Peştuca dinî bir mesnevidir (Kâbil
1952). 3. *Bâznâme*. Peştuca yazılan bu
eserde doğanla yapılan avcılık anlatılmak-
tadır (Kâbil 1953). 4. *Destârname*. Şairin
içtimâî, siyasî ve ahlâkî konularla ilgili
düşüncelerini içerir (Kâbil 1966). 5. *Ṭib-
nâme*. Halk sağlığına dair bir eserdir
(Peşâver 1985). Kaynaklarda *Sivâtname*,
Habsnâme (*Furâknâme*), *Ferrûhnâme*
adlı manzum; *Beyâz ve Hidâye* (*Âyine*)
adlı mensur eserler de Hûşhâl'e nisbet
edilmiştir (*UDMİ*, IX, 52).

Hûşhâl Han'ın bazı şiiirleri Evelyn Howell
ve Olaf Caroe (*The Poems of Khushal Khan
Khutak with English Version a Selection*,
Peshawar 1963) ile D. N. Mac Kenzie
(*Poems from the Divân of Khushâl Khân
Khattak*, London 1965) tarafından İngilizce-
ye çevrilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

C. E. Biddulph, *Afghan Poetry of Seventeenth
Century*, London 1890, bk. İndeks; A. R. Bînvâ,
Hûşhâl Hatak, Kâbil 1950; Celîl Kıdvâî, *Peştû
Edeb*, Karaçi 1951, s. 7-24; Rızâ Hemdânî, *Ede-
biyyât-ı Serhâd*, Lahor 1953, bk. İndeks; Ma'-
sûme İsmetî, *Hûşhâl Hatak Kistî*, Kâbil 1956;
G. Morgenstierne, "Notes sur la peinture de la
vie quotidienne dans la poésie de Khush-hal
Khatak", *Akten des Vierundzwanzigsten In-
ternationalen Orientalisten-kongresses Mün-
chen* (ed. Herbert Franke), Wiesbaden 1959, s.
493-496; a.mlf., "Khushhal Khan - The National
Poet of the Afghans", *JRCAS*, XLVII/1 (1960),
s. 49-57; Abbas Samed Han, *Hûşhâl u İkbâl*,
Peşâver 1961, s. 73-83, 90-94; *Peştû Şâ'iri Fâ-
rik Buhârî Rızâ Hemdânî* (nşr. Encümen-i Te-
rakkî-yi Urdu), Karaçi 1966, s. 60-64, 78-79, 135-
145; Muhammed Medenî-yi Abbâsî, *Peştû Ze-
bân aor Edeb ki Târîh*, Lahor 1969, s. 26-74;
Feyyâz Mahmûd, *Târîh-i Edebiyyât-ı Müselmân-
n-ı Pâkistân u Hind*, Lahor 1971, XIII, 33-87;
Gulâm Rabbânî Agro, *Edebi Ruchanât*, İslâmâ-
bâd 1984, s. 27-33; O. Caroe, *The Pathans*, Ka-
raçi 1984, s. 205-248; S. H. M. Ca'ferî, *Pâkistân-
î Mu'âşere aor Edeb*, Karaçi 1987, s. 131-146;
R. B. Whitehead, "Hoşhal Han", *IA*, V/1, s. 546;
Ravan Farhadi, "*Khushhal Khan Khatak*", *EP*
(İng.), V, 72; Abdülhay Habîbî, "*Hûşhâl Hân Hatak*",
UDMİ, IX, 49-53.

HANİF FAUQ

HUŞU

(الخوشوع)

Allah'a duyulan saygının gereği olarak
başta namaz olmak üzere
ibadetlerin edası sırasında
sükûnet ve tevazu içinde bulunma
anlamında terim.

Sözlükte "sessiz ve sakin durmak, al-
çak gönüllü olmak, Hakk'a boyun eğmek;
yumuşaklık, kolaylık" gibi anlamlara ge-
len huşû kelimesi, terim olarak Allah'ın

huzurunda olduğu bilinciyle tevazu gösterip boyun eğmeyi ifade eder. Hudû' da (الخشوع) aynı mânaya gelmekle birlikte bu kelime daha çok bedenle gösterilen alçalmayı ve boyun eğmeyi, huşû ise bu nevi hareketlerle dışa yansıyan kalpteki sükûnet ve tevazu halini ifade eder. Huşûun esas itibarıyla içten gelen ve muhatabın heybetinden kaynaklanan mânevî ve ahlâkî bir hal olmasına karşılık hudû' zorlama sonucunda mecbur kalınan bir boyun eğme de olabilir. Nitekim kelime Kur'an'da bu anlamda geçmektedir (eş-Şuarâ 26/4).

Bir âyetle isim olarak huşû kelimesi (el-İsrâ 17/109), on altı âyetle de bu kökün türevleri yer almaktadır (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hş'a" md.). Kur'an'da mevcut kelimelerin anlam ilişkisine dair bazı eserlerde huşûun âyetlerde "tevazu" (el-Bakara 2/45), "korku ve çekinme" (el-Enbiyâ 21/90), "kıpırdamadan yere bakarak durma" (el-Mü'minûn 23/2), "çaresizlik" (tezellül) (Tâhâ 20/108; el-Kamer 54/7; el-Kalem 68/43) anlamlarında kullanıldığı belirtilmektedir (İbnü'l-Cevzî, s. 276-277; Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî, s. 158-159). Ancak huşû kelimesinin bazı âyetlerde (Âl-i İmrân 3/199; el-İsrâ 17/109; el-Enbiyâ 21/90; el-Mü'minûn 23/2; el-Hadîd 57/16) kullanıldığı konuma bakarak terim anlamını, "Allah karşısında duyulan saygı ve tâzimden dolayı her türlü benlik iddiasını terkederek O'na boyun eğme ve bunun hareketlere yansıyan tezahürü" şeklinde belirlemek mümkündür.

İslâm âlimlerinden bazıları huşûun korku gibi sadece mânevî (kalbe mahsus) bir hal, bazıları sakın ve vakur olmak gibi beden ve organlara ait bir tavır, bazıları ise hem kalp hem de bedenle ilgili bir durum olduğunu düşünmüşlerdir (Fahreddin er-Râzî, XXVIII, 77). Gerçekte huşû kökleri kalpte, belirtisi bedende olmak üzere bu iki çeşit fiili de kapsamaktadır. Kalple ilgili olan yönü, Allah'ın azameti karşısında kulun büyük bir saygı hissiyle edep haline geçmesi; hariçle ilgili yönü ise bu saygı ve edep duygusunun organlara yansımalarıyla sükûnet ve vakar ifade eden bir görünüş, duruş ve davranış sergilemesidir. Meselâ namazda kulun kalbinde hissettiği huşû gözlerin sadece secde yerine bakıp sağa sola kaymaması şeklinde tezahür eder (Elmalılı, V, 3428). Esasen şekli olarak saygı ifade eden herhangi bir davranış kalpteki saygı ve korku hissinin kaynaklanmadıkça dinî bir değer ta-

şımaz ve dolayısıyla huşû olarak nitelenmez. Nitekim Hasan-ı Basrî, huşûun kalp için gerekli ve ondan ayrılmayan dâimî bir korku olduğunu (Mâtürîdî, I, vr. 20), Cüneyd-i Bağdâdî de kalplerin ileri derecede saygı ve sevgiden dolayı Allah'a boyun eğmesi (Kuşeyrî, s. 116) anlamına geldiğini söylemiştir.

Bilhassa mutasavvîf müelliflerin kalbe ait fiillerden saydıkları huşû, her şeyden önce kişinin Allah'a karşı son derece saygılı olması, kendini O'nun huzurunda hissedip sükûnet ve vakar içinde boyun eğmesi şeklinde mânevî bir durum olduğuna göre yalnız belirli ibadetler esnasında değil hayatın her anında Allah'ın huzurunda kulun takınması gereken bir kuluk tavrı ve edebidir. Bununla birlikte huşû denince ilk akla gelen şey namazdaki duruştur. Çünkü namaz hem şekil hem de muhteva olarak kulluğun derinden yaşanmasına ve hareketlerle ifade edilmesine en uygun ibadettir. Bu sebeple namazın temeli huşû ve ihlâstır. "Gerçekten namazlarında huşû içinde olan müminler kurtuluşa ermiştir" (el-Mü'minûn 23/1-2) meâlindeki âyet namazda huşûun önemini göstermektedir. Bundan dolayı Ebû Bekir el-Vâstî huşûu, "bir karşılık beklemeden Allah için tam bir ihlâsla namaz kılmak" şeklinde tanımlamıştır (Aynî, V, 280). Bazı İslâm âlimleri namazdaki huşûu, kişinin namaza durduğu zaman sağında solunda kimlerin bulunduğunu bilmeyecek derecede kendisini ibadete vermesi şeklinde anlamışlardır (Mâtürîdî, II, vr. 423^b). Gazzâlî namazdaki huşûun önemine işaret ederek, "Namaz kılan kimse rabbi ile gizli konuşur" (Buhârî, "Mevâkit", 8; "Şalât", 33) meâlindeki hadisi açıklarken namazın özü ve esas olan zikrin Allah ile konuşma anlamına geldiğini, gaflet içinde kelimeleri ve harfleri telaffuz etmenin ise Allah ile konuşma sayılamayacağını söyler. Çünkü âyet ve duaların anlamı düşünülmediği sürece kalp de gaflet içinde olacaktır. Bu sebeple namazda huşû olmayınca namaz sırt ve başın hareketinden, vücudun eğilip doğrulmasından ibaret kalır (*İhyâ*, I, 159-160).

Hız Peygamber diğer ibadetlerde olduğu gibi namazda da huşûa çeşitli vesilelerle dikkat çekmiş, huşû halini zedeleyecek şekilde namaz kılanları ikaz etmiş, bizzat kendisi gözünün nuru saydığı namazda hem zihnini hem de bedenini gafletten ve gaflice hareketlerden uzak tutarak huşûda ümmetine örnek olmuştur. Hadis mecmualarında ve fıkıh kitapların-

da namazın sünnetleri, âdâbı, mekruhları, namazı bozan şeyler vb. başlıklar altında bu ibadetin şekil ve ruhuyla ilgili ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. Bazı fıkıh âlimleri huşûu namazın şartlarından kabul etmişlerse de büyük çoğunluk, huşûun irade dışı yönlerinin bulunduğu, kazanılmasının belli bir terbiye sürecini gerektirdiği, dolayısıyla her müslümanın namaz esnasında kalp huzurunu sürekli korumasının mümkün olmadığı gerçeğinden hareketle huşûun namazın şartlarından değil kemalini sağlayan sünnetlerinden olduğunu belirtmişlerdir. Bunun için de kişinin bütün kalbiyle Allah'a yönelerek her türlü dünyevî düşünceden uzak durmaya çalışması, okuduğu âyetlerin mânasını düşünmesi, secde yerine bakması ve gereksiz hareketlerde bulunmaması tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber de namazda ilâhî rızâ ve rahmete nâil olabilmek için yüzünü sağa sola çevirip bakmaktan, yani namazın ruhu olan huşûu zedeleyecek hareketlerden kaçınılmasını istemiş (*Müsned*, VI, 130, 443; Ebû Dâvûd, "Şalât", 165; Tirmizî, "Cum'a", 59), ayrıca yemek hazırlarken namaza durmak (Buhârî, "Ezân", 42; Müslim, "Mesâcid", 64), namaz vaktinin çıkması söz konusu olmadığı halde sıkışık abdestle namaz kılmak (Müslim, "Mesâcid", 67) gibi âdâba aykırı olan davranışlar namaz kılanın zihnini meşgul edeceğinden böyle durumlarla namaza başlamayı uygun bulmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Fâris, *Mu'cemü'l mekâyisî'l-luğa*, "hş'a", "hş'a" md.leri; Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hş'a" md.; *Lisânü'l-Arab*, "hş'a" md.; *et-Ta'rifât*, "hş'a" md.; *Kâmus Tercümesi*, III, 225-226; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hş'a" md.; *Müsned*, VI, 130, 443; Buhârî, "Mevâkit", 8, "Şalât", 33, "Ezân", 42; Müslim, "Mesâcid", 64, 67; Ebû Dâvûd, "Şalât", 165; Tirmizî, "Cum'a", 59; Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, vr. 20; II, vr. 423^b; Kuşeyrî, *er-Risâle*, Kahire 1386/1966, s. 115-120; Gazzâlî, *İhyâ*, I, 150, 159-160, 168, 171; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûn*, s. 276-277; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVIII, 77; Kurtubî, *el-Câmi*, I, 371-375; XII, 102-105; XV, 248; Firuzâbâdî, *Beşârî*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İlmiyye), II, 541-543; Aynî, *Ümdetü'l-kârî*, Kahire 1348, V, 280; Şah Velîyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhî'l-bâliğa* (nşr. Seyyid Sâbık), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Müsenneh), II, 440; Emir es-Sanânî, *Sübülü's-selâm*, Kahire 1379/1959, I, 147-152; Şevkânî, *Neylû'l-evlâr*, II, 362; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* (Kahire), I, 417, 641; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3428-3429; Dihhudâ, *Luğat-nâme*, XII, 592; Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî, *Kâmûsü'l-Kur'an*, Beyrut 1983, s. 158-159; Zühayrî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 726, 734, 745; "Huşû", *Mu.F.*, XIX, 116-119.

